

ATHENS UNIVERSITY REVIEW OF ARCHAEOLOGY

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΤΟΜΕΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

REVIEW OF THE DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY AND HISTORY OF ART
FACULTY OF HISTORY AND ARCHAEOLOGY
NATIONAL AND KAPODISTRIAN UNIVERSITY OF ATHENS

Βιβλιοκρισία

Άννα Λέκκα

Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Διεύθυνση Τεκμηρίωσης και Προστασίας Πολιτιστικών Αγαθών
alekka@culture.gr

Ν. Κούρου και Γ. Μπουρογιάννης. 2019. *Ρυθμοί της Κυπριακής Κεραμικής. Σύντομη επισκόπηση με βάση τη Συλλογή του Αρχαιολογικού Μουσείου του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών*. Λευκωσία: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου. ISBN 978-9925-553-22-8. Σελ. 173, έγχρωμες φωτογραφίες, χαρτόδετο.

Στο τέλος του 2019 κυκλοφόρησε το βιβλίο των Ν. Κούρου και Γ. Μπουρογιάννη με τίτλο *Ρύθμοι της Κυπριακής Κεραμικής. Σύντομη επισκόπηση με βάση τη Συλλογή του Αρχαιολογικού Μουσείου του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών*, στην ελληνική γλώσσα.

Η συλλογή των κυπριακών αγγείων του Μουσείου Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών απαρτίζεται από 137 αγγεία και θραύσματα αγγείων, καθώς και ένα πήλινο ειδώλιο. Τα αντικείμενα προέρχονται από δωρεές του Κυπριακού Μουσείου Λευκωσίας, στις οποίες περιλαμβάνεται η δωρεά της Συλλογής του καθηγητού κ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, ένα αγγείο από το παλαιό αρχαιοπωλείο Κολοकाσσίδη και ένα που αποτελεί δωρεά του Παγκυπρίου Γυμνασίου Λευκωσίας.

Διαβάζοντας κανείς το βιβλίο διαπιστώνει ότι δεν αποτελεί μία απλή παρουσίαση των αντικειμένων της συλλογής, αλλά με αφετηρία τα αντικείμενα γίνεται μία συνοπτική και εύληπτη παρουσίαση των ποικίλων ειδών κυπριακής κεραμικής ανά περίοδο και των χαρακτηριστικών τους. Επιπρόσθετα, στα εισαγωγικά κείμενα γίνεται μία σύντομη, αλλά εξαιρετικά διαφωτιστική παρουσίαση των θέσεων που έχουν ανασκαφεί ανά περίοδο, της γεωγραφικής διασποράς τους, των αρχιτεκτονικών χαρακτηριστικών των οικιστικών και ταφικών συνόλων και των κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών. Αναφορά γίνεται και στις άλλες τέχνες κάθε περιόδου.

Η χρονολόγηση ακολουθεί το ευρύτερα αποδεκτό σύστημα χρονολόγησης της Κυπριακής αρχαιολογίας, το οποίο παρουσιάζεται και σε πίνακα στο τέλος του βιβλίου, όπου επισημαίνεται ότι ειδικά στο πλαίσιο της Εποχής του Χαλκού το πλήθος των ανασκαφών που έχουν διενεργηθεί τα τελευταία χρόνια έχουν οδηγήσει σε αναθεωρήσεις. Η αναφορά στα είδη κεραμικής γίνεται τόσο στην ελληνική όσο και στην αγγλική γλώσσα. Στο τέλος του βιβλίου παρατίθεται και ένα πολύ χρήσιμο σχηματολόγιο με τα πιο σημαντικά σχήματα ανά περίοδο, που αποτελεί βασικό οδηγό για την εξοικείωση με τους τύπους της κυπριακής κεραμικής.

Τα χαρακτηριστικά των ειδών κεραμικής αναλύονται λεπτομερώς. Παρουσιάζεται η διαδικασία του ψησίματος και της παραγωγής, τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά, τα είδη των βαφών και οι τρόποι επεξεργασίας της επιφάνειας των αγγείων. Τα αγγεία περιγράφονται

ως προς το σχήμα και την διακόσμηση. Η υποδειγματική περιγραφή των κατασκευαστικών λεπτομερειών συμπληρώνεται με την παρουσίαση των τύπων του πηλού και την ταύτισή τους κατά το σύστημα Munsell. Παρατίθεται εκτενής βιβλιογραφία και παράλληλα παραδείγματα στο τέλος κάθε λήμματος. Ενίοτε παρατίθενται και σχόλια όταν πρόκειται για κάποιον ιδιαίτερο τύπο με αναφορά στην προέλευση, τη χρονολόγηση και τις θέσεις στις οποίες ανευρέθηκε.

Τα κεφάλαια του βιβλίου ακολουθούν την διαίρεση σε χρονολογικές περιόδους.

Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζονται δέκα αντικείμενα της Μέσης Χαλκολιθικής περιόδου. Η περίοδος αυτή έχει αποτελέσει το επίκεντρο του ενδιαφέροντος τα τελευταία χρόνια, λόγω των πρόσφατων ανακαλύψεων στο νοτιο-δυτικό τμήμα του νησιού, που μας αποκαλύπτουν έναν πολύτροπο πολιτισμό με ποικίλα είδη κεραμικής. Συγκεκριμένα εννέα παραδείγματα (αρ. 1–9) ανήκουν στην Ερυθρή επί Λευκού κεραμική (*Red on White ware*) και ένα παράδειγμα (αρ. 10) στην Ερυθρή Μονόχρωμη κεραμική (*Red Monochrome Painted ware*). Σημειώνουμε ότι εκ παραδρομής στην περιγραφή του υπ' αρ. 10 αναφέρεται ότι ανήκει στην Ερυθρή επί Λευκού κεραμική. Αναφορά, χωρίς παραδείγματα, γίνεται στην επικράτηση της μονόχρωμης κεραμικής παράδοσης με την εισαγωγή της Ερυθροστιλβωτής κεραμικής κατά το τέλος της Υστερο-χαλκολιθικής περιόδου, κεραμικής που θα επικρατήσει κατά την Πρωτο-κυπριακή περίοδο.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αντικείμενα της Εποχής του Χαλκού.

Στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού επικρατεί ο χειροποίητος ρυθμός της *Ερυθροστιλβωτής* κεραμικής. Αποτελεί το πλέον δημοφιλές είδος κεραμικής κατά την Πρώιμη και συνεχίζει η παραγωγή του και κατά τη Μέση Εποχή του Χαλκού. Διακρίνεται για την υψηλή αισθητική και τις ποικίλες παραλλαγές του. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στην πρώιμη εμφάνιση της Ερυθροστιλβωτής κεραμικής κατά την μεταβατική φάση της Φιλιάς που σηματοδοτεί το πέρασμα στην Πρωτο-κυπριακή περίοδο. Η κεραμική αυτή παρουσιάζει καινοτόμα στοιχεία που εισήχθησαν στην τοπική κεραμική της Κύπρου και από πληθυσμούς που μετανάστευσαν στο νησί γύρω στο 2500 π.Χ. από την Ανατολία.

Η Ερυθροστιλβωτή κεραμική εκπροσωπείται από τρεις πρόχους (αρ. 11–3) και μία φιάλη (αρ. 14), που ανήκουν στις φάσεις I έως III της κεραμικής αυτής. Ένας ακέραιος αμφορίσκος (αρ. 18), και επτά θραύσματα αγγείων ανήκουν στην Ερυθροστιλβωτή Εγχάρακτη (αρ. 19–25), η οποία αποτελεί μία από τις πιο δημοφιλείς παραλλαγές της Ερυθροστιλβωτής κεραμικής. Από τον Πύργο προέρχονται μία πρόχους (αρ. 15) και δύο φιάλες (αρ. 16–7) της Ερυθροστιλβωτής Κηλιδωτής III κεραμικής (*Red Polished III Mottled ware*). Η κεραμική αυτή παράγεται κυρίως σε εργαστήρια της κεντρικής και της νότιας Κύπρου και απαντά μεμονωμένα σε τάφους της βόρειας ακτής. Η Ερυθροστιλβωτή κεραμική με πλαστική διακόσμηση (*Red Polished with plastic decoration ware*), ένα ιδιαίτερα ευφάνταστο είδος, στη συλλογή εκπροσωπείται από έναν αμφορίσκο (αρ. 26) και ένα όστρακο με διακόσμηση πλαστικών ταινιών που φέρουν εγχαράξεις (αρ. 27).

Αναφορά γίνεται στα χαρακτηριστικά της Μελανοστεφούς (*Red Polished Black-topped ware*), μίας ακόμα παραλλαγής του Ερυθροστιλβωτής κεραμικής, καθώς και στην Μελανοστιλβωτή (*Black Polished ware*), αν και δεν περιλαμβάνονται παραδείγματα στη συλλογή του Μουσείου. Επίσης αναλύονται τα χαρακτηριστικά των Πρώιμων φάσεων της Λευκής Γραπτής κεραμικής που εμφανίζεται στο τέλος της Πρωτο-κυπριακής και χαρακτηρίζει την ακόλουθη Μέση Εποχή του Χαλκού.

Κατά την Μέση Εποχή του Χαλκού, που παρουσιάζεται στο υποκεφάλαιο II.2, η παραγωγή μονόχρωμης χειροποίητης κεραμικής συνεχίζεται με την Ερυθροστιλβωτή και την Μελανοστιλβωτή κεραμική. Η Ερυθροστιλβωτή κεραμική, έχοντας κυριαρχήσει για πάνω από 500 χρόνια, αρχίζει να παρακμάζει κατά το τέλος της Μεσο-κυπριακής περιόδου. Στο

βιβλίο παρουσιάζονται δύο παραδείγματα της Ερυθροστιλβωτής III, ένα μόνωτο κύπελλο (αρ. 28) και ένα θραύσμα πρόχου (αρ. 29), καθώς και ένα κύπελλο (αρ. 30) της Μελανοστιλβωτής Εγχάρκτης κεραμικής.

Δύο χαρακτηριστικά είδη επίσης χειροποίητης κεραμικής της περιόδου είναι η Ερυθρόχριστη και η Μελανόχριστη κεραμική (*Red Slip – Black Slip ware*), που εκπροσωπούνται από τέσσερα παραδείγματα: μία πρόχου (αρ. 31) και δύο θραύσματα αγγείων (αρ. 32–3) της Ερυθρόχριστης και ένα τμήμα πρόχου (αρ. 34) της Μελανόχριστης κεραμικής. Η σύνθεση των πηλών τώρα είναι πιο εκλεπτυσμένη, ενώ η πλούσια εγχάρκτη διακόσμηση που κάλυπτε όλη την επιφάνεια των αγγείων της προηγούμενης περιόδου, τώρα εγκαταλείπεται.

Το κύριο χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου είναι η στροφή στην γραπτή διακόσμηση των αγγείων. Αυτό εκφράζεται με την παραγωγή της Ερυθρής επί Μελανού κεραμικής (*Red on Black ware*), που απαντά κυρίως στο δυτικό τμήμα του νησιού και η παραγωγή της συνεχίζεται μέχρι την πρώτη φάση της Ύστερης Εποχής του Χαλκού. Στη συλλογή περιλαμβάνονται μία πρόχους (αρ. 35) και ένα θραύσμα ανοικτού αγγείου (αρ. 36).

Στον κατεξοχήν Μεσο-κυπριακό ρυθμό της Λευκής Γραπτής κεραμικής (*White painted handmade ware*),¹ ο Κύπριος κεραμέας επιστρέφει στη διακόσμηση σε ανοιχτόχρωμη επιφάνεια μία τεχνική που εφηύρε κατά τη Χαλκολιθική περίοδο. Όπως επισημαίνεται και στο βιβλίο πρόκειται για μία κεραμική, της οποίας οι φάσεις διακρίνονται με βάση μία αρκετά περίπλοκη τυπολογία, που συστηματοποιήθηκε για πρώτη φορά στις δημοσιεύσεις της *Swedish Cyprus Expedition*,² ενώ ο γραπτός διάκοσμος των αγγείων διαφοροποιείται γεωγραφικά και είναι ανεξάντλητος. Παρατηρούνται επιρροές ως προς τα σχήματα, για παράδειγμα από τη Συρο-παλαιστινιακή ακτή. Δύο εξαιρετικά παραδείγματα περιλαμβάνονται στη συλλογή μία ευρύλαιμη πρόχους (αρ. 37) και ένα μόνωτο κύπελλο με προχοή (αρ. 38) της φάσης IV, καθώς και πέντε θραύσματα αγγείων που ανήκουν στις φάσεις III–V της εν λόγω κεραμικής (αρ. 39–41).

Μία περίοδος ακμής και πλούτου, η Ύστερη Εποχή του Χαλκού, χαρακτηρίζεται από την παραγωγή για πρώτη φορά κεραμικής σε γρήγορο τροχό, ακολουθώντας τα πρότυπα του Αιγαίου και της Συροπαλαιστινιακής ακτής. Η περίοδος χαρακτηρίζεται επίσης από την εισαγωγή Μυκηναϊκής κεραμικής, κυρίως εικονιστικής, αλλά και την τοπική παραγωγής της. Άλλα είδη συνδέονται με είδη κεραμικής της Συρο-παλαιστίνης και της Ανατολίας όπως η Δίχρωμη Τροχήλατη (*Bichrome Wheelmade ware*) και η Ερυθρή Στιλπνή Τροχήλατη (*Red Lustrous Wheelmade ware*), ενώ συνεχίζει η παραγωγή ειδών, όπως η Μελανόχριστη III κεραμική.

Οι δύο πλέον διαδεδομένοι ρυθμοί της περιόδου η Δακτυλιόποδη³ (*Base Ring ware*) και η Λευκόχριστη κεραμική (*White Slip ware*) εξακολουθούν να παράγονται χειροποίητα και επικρατούν καθ'όλη τη διάρκεια της Υστερο-κυπριακής περιόδου έως και την τελευταία φάση της κατά τον 12^ο αι. π.Χ., οπότε επικρατεί η Λευκή Γραπτή Τροχήλατη III κεραμική (*White Painted Wheelmade III ware*). Πρόκειται για ένα σημαντικό είδος κεραμικής που αποτελεί προϊόν αιγαιακών και συρο-παλαιστινιακών επιρροών σε συνδυασμό με τοπικά στοιχεία. Δεν υπάρχουν δείγματά της στη Συλλογή και δεν γίνεται αναφορά των χαρακτηριστικών της στο βιβλίο. Τόσο η Λευκόχριστη, όσο και η Δακτυλιόποδη κεραμική, είναι εξαιρετικά δημοφιλείς στην ανατολική Μεσόγειο και έχουν βρεθεί σε σημαντικές ποσότητες σε σύνολα της Συροπαλαιστινιακής ακτής και της Αιγύπτου, ενώ με βάση τα μέχρι στιγμής δεδομένα, σποραδικά φαίνεται να απαντούν στο Αιγαίο.

1 Στον αγγλικό όρο προστίθεται ο προσδιορισμός *handmade* (χειροποίητη), προκειμένου να διαχωρίζεται από τη Λευκή Γραπτή της Ύστερης Εποχής του Χαλκού.

2 Åström 1972.

3 Στην παλαιότερη ελληνική βιβλιογραφία αναφέρεται και ως Δακτυλιόσχημη.

Η Δακτυλιόποδη I της Υστερο-κυπριακής I εκπροσωπείται στο βιβλίο από δύο πρόχους (αρ. 42–3), ενώ η δεύτερη φάση της κεραμικής που χρονολογείται στην Υστεροκυπριακή II εκπροσωπείται από μία πρόχου (αρ. 44), ένα ταυρόμορφο ρυτό (αρ. 45)⁴ και τρία θραύσματα (αρ. 46–8).

Η Λευκόχριστη κεραμική, στο πρώιμο στάδιό της, ακολουθεί την Μεσο-κυπριακή παράδοση της Λευκής Γραπτής κεραμικής, κυρίως ως προς τη γραμμική διακόσμηση. Χωρίζεται σε φάσεις και υποφάσεις και παρουσιάζει περιόδους ακμής και κάμψης. Η δίχρωμη διακόσμησή της θεωρείται σκόπιμη και σχετίζεται με τη Δίχρωμη Τροχήλατη. Στο βιβλίο εκπροσωπείται από δύο φιάλες της Λευκόχριστης I (αρ. 49–50), δύο φιάλες της Λευκόχριστης II κεραμικής και θραύσματα μίας τρίτης (αρ. 51–3), όλες τυπικές του είδους.

Από ένα παράδειγμα εκπροσωπούνται η Δίχρωμη Τροχήλατη, η Ερυθρή Στιλπνή Τροχήλατη και η Λευκή Αποξεσμένη (*White Shaved ware*)⁵ κεραμική. Η παρουσίαση των ειδών κεραμικής της Ύστερης εποχής του Χαλκού κλείνει με έναν εισηγμένο στην Κύπρο ψευδόστομο αμφορίσκο της Μυκηναϊκής IIIA2–IIIB κεραμικής.

Στο εισαγωγικό τρίτο κεφάλαιο της Εποχής του Σιδήρου γίνεται επεξηγηματική αναφορά στο σύνθετο τυπολογικό σύστημα που καθιέρωσε ο Gjerstad,⁶ που συνδέει την έναρξη της παραγωγής ενός κεραμικού είδους με την επταμερή χρονολογική διαίρεση που ξεκινά από την Κυπρο-Γεωμετρική I περίοδο και καταλήγει στην Κυπρο-Κλασική II περίοδο. Το σύστημα Gjerstad εξακολουθεί να είναι σε χρήση, αν και, όπως επισημαίνεται και στο βιβλίο, παρουσιάζει προβλήματα ως προς τη διάκριση μεταξύ τοπικών εργαστηρίων, η μελέτη των οποίων έχει προχωρήσει σημαντικά τα τελευταία χρόνια, αλλά και τη διάκριση και ταύτιση περιόδων, όπως η Κυπρο-Γεωμετρική II, περίοδος που αρκετοί μελετητές θεωρούν ότι θα έπρεπε να καταργηθεί.

Η εισαγωγή στην Κυπρο-γεωμετρική εποχή, στο υπο-κεφάλαιο III.1, ξεκινά με μία διαφωτιστική αναφορά στις κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές που παρατηρούνται αυτή την περίοδο και το ιστορικό τους πλαίσιο. Αλλαγές που αντικατοπτρίζονται και στην κεραμική παραγωγή που χαρακτηρίζεται από εξωτερικές επιδράσεις οι οποίες ξεκινούν στην Υστερο-Κυπριακή IIIA περίοδο με την Λευκή Γραπτή Τροχήλατη III κεραμική και αποκρυσταλλώνονται κατά την Υστερο-κυπριακή IIIB περίοδο. Ο συνδυασμός ξένων χαρακτηριστικών, προερχόμενων από το Αιγαίο και τη Συρο-παλαιστινιακή ακτή, με τοπικά στοιχεία, κατεξοχήν χαρακτηρίζει την Λευκή Γραπτή Τροχήλατη III κεραμική του 12^{ου} αι. π.Χ. και την εξέλιξή της κατά τον 11^ο αι. π.Χ. με την Πρώιμη Λευκή Γραπτή κεραμική, και αντανακλά το πολιτικό και πολιτιστικό περιβάλλον της Κύπρου κατά τη μετάβαση στους ιστορικούς χρόνους.

Η βαθιά γνώση των συγγραφέων της αρχαιολογίας της Εποχής του Σιδήρου γίνεται φανερή στην πραγμάτευση των κεραμικών της συλλογής αυτής της περιόδου. Σχολιάζονται λεπτομερέστερα τα είδη της κεραμικής, οι σύγχρονες απόψεις για την προέλευσή τους, τα χαρακτηριστικά των εργαστηρίων παραγωγής.

Εκτενής είναι η αναφορά στην Πρώιμη Λευκή Γραπτή (*Proto-White Painted ware*) και τη Λευκή Γραπτή I–III κεραμική (*White Painted ware*), που παρουσιάζονται με αφορμή σημαντικό αριθμό παραδειγμάτων, συγκεκριμένα τεσσάρων αγγείων αντιπροσωπευτικών της περιόδου (αρ. 59: σκύφος, αρ. 61: βαρελόσχημη πρόχους, αρ. 64: θήλαστρο, αρ. 65: μόνωτο κύπελλο) και επτά θραυσμάτων αγγείων (αρ. 58, 60, 62–3, 66–8). Πρόκειται για μία κεραμική που συνεχίζει την παράδοση της Μελανής επί Ανοικτού κυπριακής κεραμικής.

4 Θεωρούμε προτιμότερο τον όρο ταυρόμορφο και όχι ταυρόσχημο, εφόσον η αναφορά δεν γίνεται σε σχήμα.

5 Ο αγγλικός όρος αναφέρεται στο βιβλίο εκ παραδρομής ως *White Shaven ware*.

6 Gjerstad 1948.

Στο δεύτερο δημοφιλέστερο είδος κεραμικής της περιόδου τη Δίχρωμη I-III κεραμική (*Bichrome I-III ware*) περιλαμβάνονται πέντε αγγεία της συλλογής με χαρακτηριστικά σχήματα: τρεις αμφορείς, ένα θήλαστρο και ένας υψίπους σκύφος ή κύλικα (αρ. 69, 71-4) και ένα όστρακο κλειστού αγγείου (αρ. 70). Και στις δύο προαναφερθείσες κατηγορίες τα παραδείγματα χρονολογούνται από την Κυπρο-γεωμετρική I έως την Κυπρο-γεωμετρική III περίοδο.

Τη τριάδα των σημαντικών ειδών της περιόδου συμπληρώνουν τα τρία παραδείγματα, ένα ληκύθιο (αρ. 75) και δύο θραύσματα σκύφων (αρ. 76-7) της Μελανής επί Ερυθρού I(III) κεραμικής (*Black on Red I(III) ware*), της οποίας η παραγωγή ξεκινά στην τελευταία φάση της Κυπρο-γεωμετρικής εποχής. Εκ παραδρομής αναφέρεται στην χρονολόγηση του υπ' αρ. 77, και συγκεκριμένα στον αγγλικό όρο ότι ανήκει στην φάση II(IV). Αναφορά γίνεται και στο πρόβλημα της προέλευσής της, αν δηλαδή είναι κυπριακό ή φοινικικό είδος, καθώς και στην χρονολογική της κατάταξη.

Τρία είναι τα παραδείγματα της Μελανόχριστης I κεραμικής (*Black Slip I ware*). Συγκεκριμένα στη συλλογή περιλαμβάνεται το πλέον χαρακτηριστικό σχήμα της κεραμικής αυτής, μία τριφυλλόστομη οινόχοη (αρ. 79), αλλά και ένας αμφορέας (αρ. 78). Πρόκειται για μία κεραμική με μεταλλικά πρότυπα, αργυρά ή χάλκινα σκεύη με πιθανή προέλευση την Κιλικία.

Το κεφάλαιο κλείνει με απλή αναφορά στην Ερυθρόχριστη κεραμική (*Red Slip ware*), τα χαρακτηριστικά της και την πιθανή φοινικική της προέλευση, όπως καταδεικνύουν σχήματα Συρο-παλαιστινιακής προέλευσης, όπως το φλασκή, σχήμα που όμως απαντά και σε πρωιμότερα κυπριακά είδη.

Η πολύχρονη ενασχόληση και επιστημονική εξειδίκευση των συγγραφέων είναι εμφανής και στο υπο-κεφάλαιο III.2, στην εκτενή παρουσίαση της κεραμικής της Κυπρο-αρχαϊκής εποχής και την ανάλυση τόσο των εργαστηρίων και των χαρακτηριστικών, όσο και της γεωγραφικής διασποράς των τεχνοτροπικών προτιμήσεων. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στον εικονιστικό ρυθμό της εποχής. Αναβιώνουν θέματα, μεταξύ των οποίων και αρκετά ανατολικής προέλευσης, που απαντούν και πρωιμότερα στην εικονιστική κεραμική του 12^{ου} αι. π.Χ. με έμφαση και πάλι στην αφηγηματικότητα. Στο διακοσμητικό ρεπερτόριο αυτής της φάσης περιλαμβάνονται ως αποτέλεσμα της ασσυριακής κυριαρχίας. Ωστόσο, όπως σωστά υπογραμμίζεται, ο λεγόμενος «Ελεύθερος Ζωγραφικός ρυθμός» αποτελεί το καινοτόμο στοιχείο της περιόδου, που ανατρέπει τον διαχωρισμό της επιφάνειας σε μετόπες και ζώνες. Ενδιαφέρον για τις αντιστοιχίες με άλλες κεραμικές ανατολικο-αιγαιακής προέλευσης παρουσιάζει ο "Ρυθμός Αμαθούντος", με χρήση και σε αυτήν την περίπτωση ανατολικών θεμάτων, με κυρίαρχη παράσταση αυτή της αθωρικής κεφαλής, αλλά και του αιγάγρου, μοτίβου με διαχρονική και σχεδόν αδιάλειπτη παρουσία στην κυπριακή κεραμική, που στην παρούσα φάση οι συγγραφείς θεωρούν ότι παραπέμπει στον ομώνυμο, σύγχρονο ρυθμό του ανατολικού Αιγαίου.

Κατά τους Αρχαϊκούς χρόνους συνεχίζεται η παραγωγή των τριών βασικών ειδών κεραμικής, της Λευκής Γραπτής, της Δίχρωμης και της Μελανής επί Ερυθρού φάσεις II(IV) και III(V). Η πρώτη εκπροσωπείται με επτά αγγεία, όλα τυπικά σχήματα όπως ο αμφορέας (αρ. 81, 86), η τριφυλλόστομη οινόχοη (82-3, 87), η ληκυθόσχημη προχοΐσκη ή ληκύθιο (αρ. 84) και το πινάκιο (αρ. 85). Από τρεις αμφορείς εκπροσωπείται και η Δίχρωμη κεραμική (αρ. 89-90, 95). Παρουσιάζεται επίσης ένας υψίπους σκύφος ή κύλικα (αρ. 92), μία αλαβαστροειδής προχοΐσκη ή ληκύθιο (αρ. 91) και δύο όστρακα κλειστών αγγείων (αρ. 93-4). Τη συλλογή συμπληρώνει ένα ακέραιο ειδώλιο ίππου με δίχρωμη γραμμική διακόσμηση, τυπικό δείγμα της κοροπλαστικής της περιόδου.

Η Ακόσμητη Λευκή VII κεραμική (*Plain White ware*) εκπροσωπείται από έναν ανοικτό λύχνο φοινικικού τύπου. Πρόκειται για έναν τύπο λύχνου γνωστού στη Συρο-παλαιστινιακή ακτή ήδη από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού.

Η Δίχρωμη Ερυθρή *I(IV)* κεραμική (*Bichrome Red I(IV) ware*), η οποία στο βιβλίο αναφέρεται ως ρυθμός Ερυθράς Διχρωμίας ή Δίχρωμος Ερυθρός ρυθμός, αποτελεί μία παραλλαγή της Μελανής επί Ερυθρού με την προσθήκη επίθετων λευκών λεπτομερειών. Στη συλλογή εκπροσωπείται από τέσσερα αντιπροσωπευτικά αγγεία, δύο αμφορείς (98-9), ένα δίστο πινάκιο (αρ. 97), μία πρόχου με επίθετη πλαστική διακόσμηση (αρ. 100) κι ένα όστρακο ανοικτού αγγείου (αρ. 101). Η πρόχους αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα αγγείων, προερχόμενων από τάφους κυρίως από την περιοχή του Μαρίου και δευτερευόντως από την Αμαθούντα, τα οποία χρονολογούνται μεταξύ του 6^{ου} και του 4^{ου} αι. π.Χ. Φέρουν πλαστική διακόσμηση στον ώμο, αντιδιαμετρικά της λαβής, που αποτελείται κυρίως από γυναικεία μορφή που κρατά στο πλάι μικρογραφικό αγγείο, το οποίο λειτουργεί ως προχή. Απαντούν και άλλες επίθετες μορφές όπως τα βουκράνια (προτομές ταύρων), οι μορφές του «Έρωτος και της Ψυχής», και ο «Ερμής με κηρύκειο». Πρόκειται για μία χαρακτηριστική τοπική δημιουργία της κυπριακής κεραμικής που παράχθηκε ενδεχομένως κάτω από την επιρροή ελλαδικών-αιγαιακών προτύπων. Ακολουθεί στο βιβλίο η κατηγορία της Μελανής επί Ερυθρού *II(IV)-III(V)* κεραμικής με επτά αγγεία που χρονολογούνται κυρίως στην Κυπρο-αρχαϊκή I περίοδο: τρεις αμφορίσκους (αρ. 102, 103, 108), δύο τριφυλλόστομες οινόχοες (αρ. 104-5), έναν σκύφο με συμφυείς λαβές ή λεκανίδα (αρ. 106) και ένα μόνωτο κύπελλο (αρ. 107). Τέσσερα θραύσματα (αρ. 109-10) εκπροσωπούν την Ερυθρόχριστη κεραμική (*Red Slip ware*), που χαρακτηρίζεται για την παραγωγή αγγείων με φοινικικά πρότυπα.

Τέλος, ένα όστρακο από λαιμό ευβοϊκού αμφορέα Υστερο-γεωμετρικών χρόνων (αρ. 111), που περιλαμβάνεται στη Συλλογή, είναι η αφορμή ώστε να επισημανθεί από τους συγγραφείς η σημασία των ευβοϊκών εισαγωγών στο νησί κατά το τέλος της Κυπρο-γεωμετρικής εποχής και την Κυπρο-αρχαϊκή I περίοδο.

Λιτή είναι η διακόσμηση των αγγείων της Κυπρο-κλασικής εποχής, όπως φαίνεται και από τα παραδείγματα που παρουσιάζονται στο υποκεφάλαιο III.3. Η ποικιλία που χαρακτήριζε τα είδη της κεραμικής των προηγούμενων περιόδων παύει να υφίσταται. Συνεχίζεται η παραγωγή της Ερυθρόχριστης κεραμικής, που στη Συλλογή εκπροσωπείται από μία λεκανίδα (αρ. 112) και μία αρυβαλλόμορφη πρόχου (αρ. 113), ενώ εμφανίζεται και ένα νέο είδος, η Ακόσμητη Έντριπτη *I(VI)* κεραμική (*Stroke Polished ware*) με δύο δείγματα, δύο θραύσματα κλειστών αγγείων (αρ. 114-5). Αναφορά γίνεται στη Δίχρωμη Ερυθρή κεραμική *III(VI)* και *IV(VII)*, που συνεχίζει να παράγεται, καθώς και στην Λευκή Ακόσμητη κεραμική χωρίς να περιλαμβάνονται δείγματά τους στη Συλλογή. Η παρουσίαση των Κυπρο-κλασικών χρόνων κλείνει με δύο εισαγωγές αττικών μελαμβαφών αγγείων (αρ. 116-7), αττικής παραγωγής, είδους ιδιαίτερα δημοφιλούς στην κυπριακή *élite*, αλλά και στην φοινικική κοινότητα των μεγάλων αστικών κέντρων.

Κατά τους ελληνιστικούς χρόνους οι Κύπριοι κεραμείς ακολουθούν, ως επί το πλείστον, τον επικρατούντα συρμό των εργαστηρίων της Μεσογείου και τα σχήματα ακολουθούν την ελληνιστική κοινή. Συναντάμε και αμιγώς παραδοσιακά είδη όπως η Λευκή Γραπτή και η Λευκή Ακόσμητη κεραμική. Εμφανίζεται η Εμβαπτισμένη κεραμική (*Colour Coated ware*) και αγγεία του τύπου *Terra Sigillata*. Πιο δημοφιλή σχήματα είναι η λάγυρος και τα μυροδοχεία. Στη συλλογή περιλαμβάνονται μία λάγυρος Λευκής Γραπτής κεραμικής (αρ. 118) και τρία μυροδοχεία της Ακόσμητης Λευκής κεραμικής (αρ. 124-6). Η λάγυρος αποτελεί το πλέον σημαντικό σχήμα της Ελληνιστικής II περιόδου. Αν και δεν είναι πάντα εύκολη η διάκριση μεταξύ λαγύνων τοπικής παραγωγής και εισαγόμενων, η Κύπρος αποτελεί ένα από τα κέντρα παραγωγής τους, ενώ συχνή είναι η παρουσία κρητικών τύπων. Το υπ' αρ. 126 μυροδοχείο αποτελεί, όπως επισημαίνεται και στο βιβλίο, ιδιαίτερο τύπο, που μιμείται αλεξανδρινά πρότυπα. Δύο πρόχοι (αρ. 119 και 120), οι οποίες προσδιορίζονται ως ληκυθόσχημη και

αλαβαστροειδής, εκπροσωπούν την παραδοσιακή Ερυθρόχριστη κεραμική και το νέο είδος της Εμβαπτισμένης. Δεν λείπουν και οι απομιμήσεις. Περιλαμβάνονται τρία όστρακα (αρ. 121–3) Μελαμβαφούς κεραμικής (*Black Glazed ware*)⁷, ένα όστρακο *terra sigillata* (αρ. 130) και τρία δείγματα μυροδοχείων Ιταλικού ρυθμού (αρ. 127–9).

Στο τέταρτο κεφάλαιο ολοκληρώνεται η παρουσίαση της κυπριακής κεραμικής με τα είδη που χρονολογούνται στους Ρωμαϊκούς χρόνους (30 π.Χ. – 330/395 μ.Χ.), που χωρίζονται σε τρεις υπο-περιόδους. Συνεχίζει η κατασκευή της Μελαμβαφούς κεραμικής αλλά σε περιορισμένη παραγωγή. Μία ακέραιη οينوχόη της συλλογής αποτελεί χαρακτηριστικό της δείγμα (αρ. 131). Μία δεύτερη ακέραιη οينوχόη ανήκει στην κατηγορία της *Terra Sigillata* κεραμικής (αρ. 134). Δύο θραύσματα αγγείων εκπροσωπούν την Ερυθρόχριστη κεραμική (αρ. 132–3). Ένας μόνωτος κύαθος με υπερυψωμένη λαβή (αρ. 136) που ανήκει στη Χονδροειδή κεραμική (*Common ware*) και αποτελεί την εξέλιξη ενός τύπου που απαντά ήδη από την Κυπρο-κλασική εποχή, ολοκληρώνει την παρουσίαση της συλλογής.

Ως επιμέρους και δευτερεύουσες παρατηρήσεις θα είχαμε να σχολιάσουμε την χρήση στο βιβλίο των όρων ρυθμός και είδος κεραμικής. Συνηθίζεται στην ελληνική ορολογία να μεταφράζεται ο αγγλικός όρος *ware* ως κεραμική και η λέξη *style* ως ρυθμός. Στα ζητήματα επιμέλειας του κειμένου που εντοπίσαμε αναφέρουμε, για παράδειγμα, ότι στην ταύτιση των αγγείων άλλες φορές αναφέρεται ο αγγλικός όρος και άλλες όχι. Ωστόσο, η αναφορά γίνεται ούτως ή άλλως στην αρχή των υπο-κεφαλαίων της κεραμικής.

Καταλήγοντας διαπιστώνουμε ότι τα 137 αγγεία και θραύσματα αγγείων της Κυπριακής Συλλογής του Μουσείου της Φιλοσοφικής Σχολής ήταν μόνο η αφορμή, για τους συγγραφείς του βιβλίου προκειμένου να προχωρήσουν σε μία εμπειριστατωμένη και λεπτομερή παρουσίαση της πολυποίκιλης, και συχνά αρκετά δύσκολης ως προς την κατάταξή της, κυπριακής κεραμικής. Το βιβλίο έρχεται να συμπληρώσει μία σειρά δημοσιεύσεων συλλογών κυπριακών αρχαιοτήτων τόσο της Κύπρου όσο και του εξωτερικού. Αν και παρείχαν οι κατάλογοι αυτοί εκτενείς πληροφορίες για τα είδη της κεραμικής, το βιβλίο αυτό έρχεται να συμπληρώσει ένα κενό στην ελληνική βιβλιογραφία, καθώς είναι ελάχιστες οι δημοσιεύσεις στα ελληνικά, οι οποίες, ως επί το πλείστον επικεντρώνονται στην κυπριακή προϊστορία⁸. Κυρίως όμως εδώ γίνεται μία συστηματική παρουσίαση που καταδεικνύει την μακροχρόνια ενασχόληση με το αντικείμενο, καθώς και την ενδελεχή μελέτη της σύγχρονης βιβλιογραφίας από πλευράς συγγραφέων, η οποία και παρατίθεται στο τέλος του βιβλίου. Το βιβλίο θα αποτελέσει πολύτιμο οδηγό τόσο για τους φοιτητές αρχαιολογίας, όσο και για όσους θελήσουν να κάνουν μία πρώτη γνωριμία με τον πλούτο της κυπριακής κεραμικής. Μία λιγότερο γνωστή Συλλογή, προσιτή κυρίως στους καθηγητές και τους φοιτητές του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών γίνεται γνωστή στο ευρύ κοινό.

7 Στο βιβλίο ο αγγλικός όρος αναφέρεται εκ παραδρομής *Black Glared ware*: .

8 Καραγιώργης 1976, 1978, 1985, 1999, 2002, 2003. Lubsen-Admiraal 2004. Μαντζουράνη 2001.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Åström, P. 1972. *The Swedish Cyprus Expedition. The Middle Bronze Age*. Lund: Swedish Cyprus Expedition.
- Gjerstad, E. 1948. *The Swedish Cyprus Expedition. The Cypro-Geometric, Cypro-Achaic and Cypro-Classical periods*. Lund: Swedish Cyprus Expedition.
- Καραγιώργης, Β. 1976. *Ο πολιτισμός της προϊστορικής Κύπρου*. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Εμπορικής Τραπεζής.
- . 1978. *Αρχαία Κύπρος. Από τη Νεολιθική εποχή ως το τέλος της Ρωμαϊκής*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- . 1985. *Αρχαία Κυπριακή Τέχνη στο Μουσείο Πιερίδη-Ancient Cypriote Art in the Pierides Foundation Museum*. Λάρνακα: Μουσείο Πιερίδη.
- . 1999. *Αρχαία Κυπριακή Τέχνη στη Συλλογή Σεβέρη. Ancient Cypriote Art in the Severis Collection*. Αθήνα: Ίδρυμα Κωστάκης και Λητώ Σεβέρη.
- . 2002. *Κύπρος, το σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου 1600–500 π.Χ.* Αθήνα: Εκδόσεις Καπόν. Αγγλική έκδοση: Karageorghis, V. 2001. *Early Cyprus. Crossroads of the Mediterranean*, L.A.: J.P. Getty Museum.
- . 2003. *Αρχαία Κυπριακή Τέχνη στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Ancient Cypriote Art in the National Archaeological Museum of Athens*. Αθήνα: Εκδόσεις Καπόν.
- Lubsen-Admiraal, St. M. 2004. *Αρχαία Κυπριακή Τέχνη. Συλλογή Θάνου Ν. Ζιντίλη*. Αθήνα: Ίδρυμα Ν.Π. Γουλανδρή.
- Μαντζουράνη, Ε. 2001. *Η αρχαιολογία της προϊστορικής Κύπρου*. Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα.

